

Łukasz Wirkus

Uniwersytet Gdański [lukasz.wirkus@ug.edu.pl]

Paweł Kozłowski, *Wartości, cele i plany życiowe młodzieży nieprzystosowanej społecznie*. Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2016, ss. 208

Paweł Kozłowski podjął temat ważny i mocno zakorzeniony w literaturze naukowej, co wymagało od Autora czytania i interdyscyplinarnego podejścia w procesie powstawania niniejszej pracy. Jego oryginalność polega na pogłębieniu diagnozy psychopedagogicznej i socjologicznej oraz analizy systemu prawa dotyczącego młodzieży nieprzystosowanej społecznie, przy jednoczesnym zaprezentowaniu wniosków badawczych o istotnych walorach aplikacyjnych. Autor w swojej książce podjął się realizacji sprecyzowanych celów, które obejmują usystematyzowanie definicyjne terminu nieprzystosowanie społeczne; analizę statystyczną czynów karalnych; opracowanie wniosków i analizę statystyk wymiaru sprawiedliwości dotyczących nieletnich z uwzględnieniem podstawowej zmiennej jaką jest płeć (do tej pory brakowało tak zorientowanych badań) w związku z czynami karalnymi i demoralizacją, a także dokonał analizy teoretycznej oraz poddał weryfikacji empirycznej czynniki determinujące psychologiczne funkcjonowanie młodzieży niedostosowanej społecznie.

Friedrich H. Tenbruck (1996) pisze, że współczesna młodzież dokonała już procesu autonomizacji w ramach całego społeczeństwa, czego konsekwencją jest niestety pozbawienie ról społecznych charakterystycznych dla niej, a także wyraźnie zaznaczonych cech. Ponadto oczekiwania społeczeństwa wobec młodzieży ciągle zmieniają się i ulegają różnym trendom. Według Tenbrucka powoduje to większą podatność na wpływy społeczne i manipulację otoczenia, przy uwzględnieniu koncentracji przebiegu socjalizacji w zależności z grupą rówieśniczą i możliwego zagrożenia dla kształtowania się tożsamości młodego człowieka. Marek Konopczyński przenosi rozważania socjologiczne na płaszczyznę pedagogiki resocjalizacyjnej i wskazuje, że „Autoprezentacje młodzieży nieprzystosowanej spo-

łecznie mają na ogół nieadekwatny sytuacyjnie charakter oraz są ubogie w treści wyrażania własnego Ja. Ich podstawowym wyznacznikiem są cele wytyczane z jednej strony przez kierunki realizacji potrzeb, z drugiej zaś sposoby realizacji zakładanych celów uwarunkowane cechami doświadczeń socjalizacyjnych. [...] Społeczne interakcje, w których bierze udział również młodzież wymagają od niej zachowań zgodnych z rolami społecznymi. Młodzież wykazująca syndrom nieprzystosowania społecznego posiada skrypty, które są ściśle powiązane z jej wizerunkiem tożsamości. Stąd też młodzież nie potrafi lub nie ma możliwości wypełniać akceptowaną treścią wymaganych od niej ról. Modelowanie zarówno celów, dążeń, skryptów i planów dla tej kategorii młodzieży (w ramach metod stosowanych przez pedagogikę resocjalizacyjną) jest jednym z zasadniczych motywów podejmowanych oddziaływań” (Konopczyński 2017, s. 232–233). W tej przestrzeni ważną rolę odgrywa fenomen badań przeprowadzonych przez Pawła Kozłowskiego w kontekście uczestników jego badań – młodzieży nieprzystosowanej społecznie.

W literaturze znajdujemy kilka sposobów patrzenia na młodzież. Jednym z nich, jest jej definiowanie przez pryzmat etapów rozwojowych w życiu człowieka. Psychologia rozwojowa wprowadza pojęcie adolescencji, które uwzględnia różnice w zakresie płci i w ramach jednej z obowiązujących propozycji wyróżnia dwa podokresy – wczesną adolescencję (od 10–12 lat do 15. r.ż.) oraz późną adolescencję (od 16 do nawet 23. r.ż.) (Harwas-Napierała 2002, s. 69–111), co znajduje odzwierciedlenie w badanej przez Pawła Kozłowskiego grupie wiekowej. Okres adolescencji to specyficzny czas, obarczony licznymi problemami, strapieniami, okresem przeżywanego buntu, niepokoju, to czas kształtującej się autonomii i odrzucania autorytetów lecz także istotny okres kształtowania się tożsamości młodego człowieka, jego niezależności, postaw społecznych i zachowania charakterystycznego dla kolejnych stadiów rozwojowych. Autor dostrzega te zależności i przywołuje prace Heleny Sęk oraz Laurence Steinberg (s.11). Biorąc pod uwagę ukierunkowanie młodzieży na proces społecznego dojrzewania, wchodzenia w role społeczne, można powiedzieć że „z perspektywy socjologicznej adolescencja jest elementem kultury” (Obuchowska 2001, 163–201). Współczesna młodzież staje przed nowymi, charakterystycznymi dla XXI w. przemianami i wyzwaniem. Autor powołuje się na badania, z których wynika że problem niedostosowania społecznego dotyczy aż 5% ogółu populacji młodzieży w Polsce (s.12) a proces konstruowania się wartości u młodzieży jest fundamentalny dla funkcjonowania całego społeczeństwa, bo sama ich znajomość nie jest warunkiem ich realizacji w codziennym życiu. Paweł Kozłowski przytacza zalecenia Najwyższej Izby Kontroli wskazujące na konieczność zmian w systemie resocjalizacji oraz potrzebę szerszego zaczerpnięcia w dorobku rodzimego i współczesnego nurtu psychologii zachowań osób niedostosowanych społecznie (s. 12). Istotnie zmieniły się przecież warunki życia społecznego, znacznie wzrosła ingerencja państwa w zakres praw i wolności jednostki. Zatem problematyka budowania systemu wartości

wciąż jest jedną z najistotniejszych kwestii w procesie wychowania dzieci i młodzieży w kontekście zapewnienia im warunków do rozwoju psychospołecznego. Młodzież otrzymuje codziennie w ramach szkoły, domu rodzinnego, grupy rówieśniczej, mediów, wpływu państwa ofertę nowych interpretacji reguł postępowania, postrzegania ważnych zdarzeń i ich wpływu na naszą rzeczywistość czy wyboru właściwych celów życiowych. W tym kontekście ukształtowanie stabilnej i właściwej hierarchii wartości jest czynnikiem niezbędnym do prowadzenia odpowiedzialnego życia, podejmowania się różnych wyborów, czy w końcu prezentowania określonych postaw i zachowań. Temu swoistemu wyzwaniu, które do tej pory nie zyskało wszechstronnej analizy, wyszedł naprzeciw Paweł Kozłowski i zaoferował publikację, które posiada istotne znaczenie aplikacyjne dla sfery praktyki i metodyki pracy z młodzieżą niedostosowaną społecznie.

Recenzowana monografia składa się aż z ośmiu rozdziałów, przy czym pierwsze trzy poświęcone są zjawisku nieprzystosowania społecznego, teorii nieprzystosowania społecznego i szerokiej kwerendzie naukowej dedykowanej wartościom, celom i planom życiowym dynamizującym rozwój osobowości młodzieży. Kolejne rozdziały obejmują empiryczne aspekty skupione wokół prezentacji wyników badań i ich uwarunkowań.

W dorobku nauk obejmujących problematykę funkcjonowania nieletnich nie od dziś wiadomo, że analizując takie terminy jak nieprzystosowanie społeczne, patologia społeczna, zachowanie problemowe, niedostosowanie społeczne, czy wykołajenie społeczne a także dobre lub złe przystosowanie i kilka innych ujęć definicyjnych, mamy do czynienia z mnogością różnych propozycji. W pierwszym rozdziale Autor sięga do interpretacji ustawowych, słownikowych a przede wszystkim dokonuje szerokiej kwerendy pojęcia nieprzystosowania społecznego między innymi w kontekście wybitnych prac naukowych Urbana, Konopczyńskiego, Kołakowskiej-Przełomiec, Wójcik, Hołysta, Grzegorzewskiej, Lipkowskiego, Ostrowskiej, Pytki, Konopnickiego czy Achenbacha (s. 15–20). Paweł Kozłowski dokonał zabiegu skatalogowania nieletniego w kontekście polskiej kodyfikacji prawnej (s. 21–27) poprzez analizę czynów karalnych (s. 27–33) i przejawów demoralizacji (s. 33–39).

W drugim rozdziale Autor porusza teorie nieprzystosowania społecznego. I tak rozpoczynając od teorii biologicznych (s. 41–44) nawiązuje do koncepcji Schroederów, Lorenza, Wilsona, Thomasa i Chessa. Paweł Kozłowski nawiązał także do badań Instytutu Ekspertyz Sądowych w Krakowie, które wskazują, że o aż 45% poddanych badaniu nieletnich sprawców czynów karalnych występuje uszkodzenie centralnego układu nerwowego (s. 45). Autor przywołuje badania Bieliciego dotyczące osób z zaburzeniami biopsychicznymi, w których ten wskazuje, że „jednostka jest bardziej podatna na wpływy środowiskowe, często zdemoralizowanego otoczenia, co zwiększa możliwość wejścia na drogę nieprzystosowania społecznego i przestępczości” (s. 46). W książce znajdujemy także ujęcie teorii nieprzystosowania społecznego w interpretacji: psychodynamicznej (s. 47–50),

teorii przywiązania (s. 50–52), teorii odporności psychicznej (s. 53–57), optyce behawioralnej – kognitywnej (s. 58–65) oraz perspektyw teorii socjologicznych (s. 65–69), ekologicznej (s. 69–72) i kulturowej (s. 72–74).

W rozdziale trzecim Autor w sposób erudycyjny, sprawnie poruszając się w dorobku literatury rodzimej i obcojęzycznej poddaje analizie przedmiot wartości, celów i planów życiowych młodzieży. Zainteresowanie problematyką wartości odzwierciedla się w rozważaniach teoretycznych i empirycznych naukowców z różnych dyscyplin. Jest to wyzwanie dla pedagogiki, ponieważ jak przekonuje Krzysztof Kaszyński (1994, s. 71) „...jeśli wartości spełniają funkcje kryterium wyboru dążeń ogólnospołecznych, funkcjonują jako standard integracji jednostki ze społeczeństwem, mają wpływ na wybór indywidualnej drogi życiowej, to uzasadnione jest podjęcie badań nad światem wartości”. Natomiast w psychologii już wcześniej definiowano wartość „jako obiekt pożądania, czynnik selekcji motywów i kryterium wyboru celów działania i środków ich realizacji” (Matuszewicz 1975, s. 15), co podkreśla wielokontekstowość podejmowanego aktualnie przez Autora tematu i jego znaczenia dla grupy społecznej młodzieży w ogóle, a o szczególnym znaczeniu dla młodzieży nieprzystosowanej społecznie. Paweł Kozłowski cytuje klasyczną definicję Rokeacha, który określa wartości jako „trwałe przekonania, że określony sposób postępowania lub stan końcowy jest osobiście lub społecznie pożądany niż przeciwny sposób postępowania czy stan końcowy” (s. 75).

W rozdziale trzecim odnajdujemy również nawiązanie do ważnego studium dotyczącego wartości autorstwa Ciecucha, podział wartości i ludzi dążących do ich osiągnięcia autorstwa Allporta, Vernona i Lindzey (s. 76–77) czy kołowy model wartości Schwartz (s. 79–81).

W podrozdziale *Cele życiowe* Autor dokonuje ich przeglądu definicyjnego od postrzegania ich jako jednych z ważniejszych kategorii psychologicznych (s. 83) poprzez podział celów z względu na ich rodzaj i hierarchię (s. 84) czy też rozpatrywanie pod kątem kryterialnym (s. 86) oraz przypomina, że „ważne jest jednak, by te cele, które są wygenerowane przez samych podopiecznych nie były z zasady odrzucane” (s. 89).

Włodzimierz Szewczuk (1990) traktuje kształtowanie się planów życiowych jako proces długotrwały i otwarty i rozumie go jako „system podstawowych celów, do których jednostka zmierza w swoim działaniu oraz ogólne zasady ich realizowania”. Autor wspomina, że to właśnie on wprowadził pojęcie planu życiowego do polskiej literatury przedmiotu (s. 94). Paweł Kozłowski dostrzega złożoność w tworzeniu planów życiowych, w której należy „zwrócić uwagę również na zdolność myślenia abstrakcyjnego, które pozwala jednostce percypować relacje i zależności pomiędzy zjawiskami społecznymi, własną aktywnością i jej efektami” (s. 91). Inhelder i Piaget podkreślają, że „zdolność do tworzenia planów na przyszłość w rozwoju człowieka zbiega się z okresem dojrzewania biologicznego i dorastania społecznego” (s. 91). Bardzo interesujące jest zawarcie propozycji definiowania działalności jednostki, która jest pokłosiem jego potrzeb oraz jest

ukierunkowana na osiągnięcie konkretnych celów. Mądrzycki podał, że plany życiowe mogą się różnić w zakresie całego katalogu cech, które znajdujemy w książce Autora (s. 93). Warte refleksji są badania porównawcze dotyczące wartości autorstwa Allporta i Gillespie realizowane na kilku kontynentach (s. 95), do których również znajdujemy tutaj odniesienie.

Empiryczna część książki składa się z pięciu rozdziałów wraz z bardzo interesującą dyskusją wyników i wnioskami aplikacyjnymi. Rozdział czwarty Autor rozpoczyna od wskazania założeń przyjętych w opracowaniu metodologicznym i realizacji badań naukowych wskazując, że projekt ma na celu ustalenie różnic w systemie wartości, celów i planów życiowych grup młodzieży różniących się poziomem nieprzystosowania społecznego oraz określeniem możliwych zależności z wybranymi predyktorami psychologicznymi (s. 99–101). Paweł Kozłowski syntetycznie i przejrzyście scharakteryzował badaną grupę nieletnich, która objęła uczniów w wieku 13–18 lat (500 zestawów narzędzi skierowanych do 500 osób, 446 zakwalifikowano ostatecznie do dalszego wykorzystania) oraz z zgodnie z przyjętymi w naukach społecznych normami przedstawił wykorzystane narzędzia badawcze – dwa narzędzia osobistego autorstwa tj. kwestionariusz danych socjodemograficznych i Kwestionariusz Celów Życiowych Młodzieży oraz pozostałe. Paweł Kozłowski opisał również organizację i przebieg badań oraz uzasadnił obrany sposób interpretacji statystycznej (s. 101–110).

Autor dokonał analizy empirycznej interesujących poznawczo, a zarazem niezwykle ważnych aplikacyjnie wyników badań preferowanych przez młodzież nieprzystosowaną społecznie typów wartości, różnic pomiędzy grupami chłopców i dziewcząt i ich preferencji w kontekście stosowanych środków wychowawczych, poprawczych oraz socjoterapeutycznych. Paweł Kozłowski odniósł także wyniki badań własnych do badań longitudinalnych Ciecucha i dokonał interesujących porównań (s. 111–123). Kolejnym obok wartości elementem dynamizującym osobowość młodzieży nieprzystosowanej społecznie, były jej cele życiowe. Uzyskane wyniki dotyczące celów rodzinnych, pozwalają konstatować, że chłopcy bardziej niż dziewczęta mają zamiar koncentrować się na życiu rodzinnym. Interesujący jest fakt, że w najkrótszej perspektywie czasowej zamierzają te cele osiągnąć nieletni, którzy charakteryzują się najwyższym i wysokim poziomem niedostosowania społecznego. Autor przedstawił także interesujące zależności dotyczące celów prestiżowych, prospołecznych, ludycznych i zawodowych (s. 124–132). Paweł Kozłowski poddał analizie plany życiowe nieletnich w zestawieniu z różnymi poziomami nieprzystosowania społecznego, które objęły ich liczbę i poszczególne kategorie, co zwieńczył szczegółową analizą zweryfikowanych empirycznie zależności. Badania uwiaryściły duże zróżnicowanie na tej płaszczyźnie (s. 133–147). W Rozdziale szóstym Autor podjął się weryfikacji wyodrębnionych zmiennych socjodemograficznych i stosowanych środków z wybranymi zmiennymi psychologicznymi. Badania ujawniły różnice w zakresie poziomu samooceny, poczucia skuteczności (na która składają się przekonania odnoszące się do własnych za-

sobów oraz wytrwałości), skali ekspresji gniewu, kontroli emocji (zawierającego skale gniewu, depresji i lęku), czy poczucia położenia kontroli (*locus of control*) (s. 148–160). Rozdział siódmy poświęcono prezentacji interpretacji przeprowadzonej analizy regresji umożliwiającej wyjaśnienie, które determinanty mają największy wpływ na wyodrębnione w badaniu grupy nieletnich. Autor ustalił w jakim zakresie w przyjętym modelu, wybrane zmienne psychologiczne wyjaśniają preferowane wartości, cele życiowe i plany życiowe w poszczególnych grupach nieletnich (s. 161–175).

Na szczególną uwagę zasługuje interesująco przeprowadzona dyskusja wyników, która jest moderowana przez Autora zarówno w kontekście dorobku nauki w ogóle, jak i posiadanego doświadczenia praktycznego w roli kuratora rodzinnego pracującego na co dzień z nieletnimi oraz kierownika ośrodka kuratorskiego w Słupsku. Przedstawione analizy badań są, jak pisze Autor, „propozycją refleksji o nieprzystosowaniu społecznym nie tylko z perspektywy behawioralnej czy społecznej, lecz przede wszystkim w optyce płaszczyzn dynamizujących rozwój osobowości człowieka” (s. 178). Paweł Kozłowski objął swoimi badaniami nieletnich – dziewczęta i chłopców, ukazał optykę ich funkcjonowania psychospołecznego na płaszczyźnie stosowanych środków wychowawczych, poprawczych i działań socjoterapeutycznych i porównał je z wynikami młodzieży z grup kontrolnych w gimnazjach publicznych, która nie miała do tej pory kontaktu z sądem dla nieletnich. Nasilenie nieprzystosowania społecznego w badanych grupach różnicuje je pod kątem preferowanych wartości. Przeprowadzona analiza umożliwiła wyprowadzenie wniosku, że nieletni o różnych poziomach nieprzystosowania koncentrują się na odmiennych obszarach celów życiowych a co bardzo ciekawe i ku zaskoczeniu samego Autora, to właśnie młodzież nieprzystosowana społecznie generuje więcej planów życiowych od swoich rówieśników z grupy kontrolnej (s. 179–188).

Wyniki badań przeprowadzonych przez Pawła Kozłowskiego z pewnością stanowią solidne podwaliny pod dyskusję w ramach różnych grup eksperckich a opracowane przez niego analizy będą na pewno same sobie dobrą promocją idei teleologicznej resocjalizacji nieletnich opartych na wartościach, celach i planach życiowych.

Recenzowaną monografię z całą odpowiedzialnością polecam szerokiemu gronu czytelników, a w szczególności kieruję zaproszenie do lektury wobec środowiska osób zawodowo zajmujących się profilaktyką, resocjalizacją i wychowaniem (pedagodzy szkolni, nauczyciele, psychologowie, kuratorzy sądowi, streetworkerzy, wychowawcy w placówkach resocjalizacyjnych, etc.), ale także do całego środowiska akademickiego, pracowników wymiaru sprawiedliwości i sektora edukacji. Oczywiście jest fakt, że naturalnymi odbiorcami monografii Pawła Kozłowskiego są też wszyscy rodzice, którzy doświadczają lub będą doświadczali trudności wychowawczych ze swoim dzieckiem w okresie adolescencji, co czyni książkę Autora publikacją uniwersalną i ważną w przestrzeni społecznej. Monografia *Wartości, cele i plany życiowe młodzieży nieprzystosowanej społecznie* autorstwa Paw-

ła Kozłowskiego posiada niewątpliwe wysokie walory merytoryczne, jest bardzo rzetelnie i starannie przygotowana pod względem językowym, a ponadprzeciętny wykaz literatury pomoże osobom zainteresowanym tematyką wartości, celów i planów życiowych młodzieży (a szczególnie na kanwie przeprowadzonych przez Autora badań dotyczących młodzieży nieprzystosowanej społecznie) na poszukiwanie i zdobywanie nowych, cennych źródeł wiedzy.

Bibliografia

- [1] Harwas-Napierała B., 2002, *Wykorzystywanie wiedzy psychologicznej o rozwoju człowieka w odniesieniu do rodziny*, [w:] *Wiedza z psychologii rozwoju człowieka w praktyce społecznej*, (red.) B. Harwas-Napierała, J. Trempała, Wydawnictwo UAM, Poznań.
- [2] Kaszyński K., 1994, *Świat wartości moralnych w zmieniającym się ładzie społecznym*, [w:] *Edukacja aksjologiczna*, t. 1: *Wymiary, kierunki, uwarunkowania*, (red.) K. Olbrycht, Katowice.
- [3] Konopczyński M., 2017, *Pedagogika resocjalizacyjna – w poszukiwaniu nowych kontekstów teoretycznych i aplikacyjnych*, „*Studia Pedagogiczne*”, 50.
- [4] Matuszewicz C., 1975, *Psychologia wartości*, PWN, Warszawa.
- [5] Obuchowska I., 2001, *Adolescencja*, [w:] *Psychologia rozwoju człowieka. Charakterystyka okresów życia*, (red.) B. Harwas-Napierała, J. Trempała, PWN, Warszawa.
- [6] Szewczuk W., 1990, *Psychologia*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa.
- [7] Tenbruck F.H., 1996, *Jugend und Gesellschaft*, [w:] *Socjologiczne teorie młodzieży, wprowadzenie* (red.) H.M. Griesse, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.